

רשימות

יעקב בהט

העיון האנליטי-המבאר ביצירת פרוזה

העיון האנליטי-המבאר הולך וכובש בשנים האחרונות מקום חשוב ביותר בחקר הספרות בעולם. ההכרה, שעיון זה הוא חלק מהותי-עיקרי ואבן שתייה לכל מחקר רציני בספרות, כמעט שאין עליה היום עוררין. הכל מודים, שרק המגע הבלתי אמצעי עם היצירה הספרותית מסוגל לפקוח עיניים לאמנות הספרות, מצד אחד, ומצד אחר — למנוע מלל סתם.

כל עיון אנליטי-מבאר מופנה אל היצירה היחידה, ורק עולמה של זו — השלם והאחיד בתוכו על כל חלקיו, כוחותיו, בחינותיו ויסודות עיצובו, שמתממשים ומתעמתים ביצירה, ולבסוף מתאמתים אמנית — הוא הוא שקובע את דרכו של המעיין-המנתח-המבאר. לפניו אין איפוא אלא נתון אחד ומציאות אחת בלבד — הלא היא היצירה המתבארת תוך כדי ניתוחה. בכל שלב ושלב מתנהל העוסק ביצירה על ידי היצירה גופה — תכולתה, ללא דעות קדומות והשקפות סובייקטיביות — היינו: המתודה של עיון זה אינה נקבעת על-ידי המעיין-המנתח, אלא זו טבועה וטוהיה בייחודה של היצירה המתבארת, צומחת מתוך מהותה ואפשר להכירה רק מתוך חוקיתה הספיציפית. אלא שאם גם דרכי עיון זה נקבעות על-ידי מהותו של האובייקט — הרי יש מקום לסובייקטיביות כפועל יוצא ממידת הכישרון האינדיבידואלי וסגולתו להכיר, להקיף ולהשיג את היש האמנותי, שאיננו גלוי לעין, ולמסרו לאחרים כתורת הנגלה.

אולם עצם ההכרה הנכונה מותנית במומחיות במדע הכללי של הספרות ובתולדותיה. רק ידיעת מהותה של הספרות, הבקאות בהישגיו של חקר הספרות ותולדותיה וההבנה היסודית של תכונות הסוגים וסגולותיהם — רק אלו מאפשרות למצוא את הייחוד ביצירה המתבארת, להכירה כמות שהיא בחדפעמיותה ועם זאת לקבוע את מעמדה ואת תפקידה במסגרת סוגה ואת מקומה בתולדות התפתחותה ותמורותיה. אין איפוא עיון אנליטי-מבאר ראוי לשמו מחוץ למדע הספרות ותולדותיה, ואלו מקבלים שוב הרחבה והעמקה על-ידי העיון והאנליזה והביאור של היצירה המתפרשת — הרי השפעת הגומלין שבין מדע הספרות הכללי ותולדותיה לבין העיון האנליטי-המבאר.

אולם אלה הם תנאים מוקדמים, ובתהליך העיון מנותקת כביכול היצירה מהם, כמות שהיא מנותקת מחש מאישיותו של היוצר, מרצונותיו, מכוונותיו, מתולדותיו ומפרטים ביוגרפיים אחרים כלשהם, שכן זה — כבן חלוף — הוא בלתי מהותי ולא חשוב לעומת יצירתו המשובחת העלומנית. ודאי שאפשר ויש להגיע מתוך מקרא-עיון זה ביצירה לעובדות חשובות על האכזיס-טנציה של היוצר ומציאותו של זה, כגון: ייחוד אישיותו, יחסו לעולם ואל מה שמעבר לעולמו, תפיסתו את ההווה האנושית, גישתו אל הכוחות הקובעים את ההווה, דעתו על הסיטואציה הכללית הרוחנית של התקופה, חישתו לרגש החיים השליט של בני הדור וכיו"ב — אולם כל אלו אינם בחינת אסופים-שתוקים ואף לא מולדות חרץ, אלא תוצאות פנים, תולדות מקרא-עיון אנליטי-מבאר ביצירה, במהדורותיה השונות, שרטוטי תכניתה, שקדמו להן, ובכל מה שהוא גופה של היצירה.

וכאן מן ההכרח להבדיל בין העיון האנליטי-המבאר לבין הערכה וביקורת, שכן אלו האחרונות מבוססות על התוצאות האובייקטיביות של הראשונה והן נקיטת עמדה סובייקטיבית בתחום המחקר האובייקטיבי או לאחריו. ויש גם הבדל-מה בין הערכה לבין ביקורת. הראשונה מוסבה יותר לאמנות על כל גוניה ובחינותיה, וקנה מידתה הוא האמת הפנימית של היצירה, והשניה מוסבה גם לאידיאה והיא חריצת משפטו של המבקר לחיוב ושלילה לאו דווקא מבחינת האמנות, אלא גם מבחינת האמונות והדעות.

לכל יצירה יש, כמובן, ריבוי של בחינות, וכל עיון אנליטי-מבאר, שאיננו מביא בחשבון

לפחות את החשובות שבהן, מתעלם ממרכיבים ומגורמים, שחלקם בתהליך העיצוב והתיאור של היצירה מהותי וחשוב. שהרי תפקידו העיקרי של עיון אנאליטימבאר — היחידי האפשרי הראוי לשמו — הוא להגיע למהותה של היצירה המתבארת, לפענחה ולגלותה על כל חלקיה ועל שלמותה כאחת, כלומר: להביא את החוויה האסתטית, הנוצרת ספונטאנית בעקבות קריאה, לתודעה ולהרים את ההתרשמות האסתטית להכרה אסתטית. עיון זה עומד איפוא בשירותה של החוויה האסתטית המודעת העמוקה, ואם המעייין המנתח המבאר תופס את יצירת האמנות בצורה אחרת, כגון: היסטורית, דתית, סוציולוגית, פסיכולוגית, בלשנית וכיו"ב, ללא כל קשר עם אמנותה של היצירה, עובב הוא בזה את מעגלו הלגיטימי ומתבונן — מה שהוא בעצם תפקיד מדעי הרוח האחרים — בספרות ככתעודת חיים, הרי הספרות איננה זהה עם החיים ועם המציאות ואף אינה אילויה של אלו, אלא יותר מהם — שכן היא מציאות פיזית, מציאות אינטנסיבית, מבוררת, מחדשת, מרוכזת, מעומקת ומאודרת והיא אף אינטרסרטאציה של תכנה ותכולתה שלה גופה. ואי, התבוננות מבחינות אחרות ביצירה הספרותית עשויה להביא תוצאות מעניינות וטובות, ומשום כך היא גם הכרחית, אבל מבחינת מבט האמנות כל התבוננות, שהיא מחוץ לתחומה, אינה אלא פלסטר.

בניגוד לשירה ולדראמה, שצורתן החיצונית — התרוו, המשקל, הבית, הדיאלוג, המערכה — בולטת בייחודה ועשויה לשמש נקודת מוצא לעיון אנאליטימבאר של התוכן והתכולה*, הרי הפרוזה — שהיא חסרת הסימנים החיצוניים המובהקים ועם זאת יש בה לפרקים כל הסימנים כאחד — אין לה נקודת מוצא זו. יתירה מזו: הפרוזה היא מקפת ביותר, רבת עושר בממדיה ורבת האפשרויות בצורותיה יותר מכל סוגי הספרות האחרים — וממילא חוקיה מסובכים וסבוכים יותר, ואף על פי כן יש לכל סוגי הפרוזה צדדים שווים.

כל יצירת פרוזה שואפת לתאר ולעצב את העולם באמצעיה, שהם העלילה המתפתחת בזמן ובמקום, וצורת ביטוי לה בהתאם לסטרוקטורת השפה. שום גיבור אינו עובב את רשות הפרוזה כמות שנכנס אליה. הפתיחה, הקשירה, ההתרה של סבך הבעיות, רגע ההכרעה, השיא וההרפיה — כל אלו יש להם מקום בכל יצירת פרוזה למרות צורותיה רבות הגוונים.

מכל יצירת פרוזה תובעים קומפוזיציה, אחדות מסוימת וקשר פנימי בין החלקים היוצרים את השלמות, שבהיעדרה אין היצירה אלא קונגלומראט של פריטי גרוטאות מקריים. האחדות הפנימית של היצירה, השתלשלות המאורעות, השתרשרות הכרחית ובלתי מותנית של העלילה, עיבוייה, שטפה של זו — כרונולוגי או מצטלב, במבט לאחור ולמפרע או בראייה מראש — דרכי ההמחשה של האיריאות, אופני החיאת הדמויות וקשירת היחסים ההדדיים ביניהן, התפתחות האופי ושלבו ומעשיו המנומקים המעוגגים בתנאי החיים ובמצביהם — כל אלה הם קריטריונים חשובים בעיון האנאליטימבאר של היצירה ובהערכתה.

לאחר הפשטת ההמחשה, יש איפוא בכל יצירת פרוזה עלילה, בני אדם ורקע של זמן ומקום.

* ויש הכרע בין תוכן (Inhalt) לבין תכולה (Gehalt). פירו של ואלצל (Walzel) שמו הוא: Gehalt und Gestalt, אף על פי שאין בו הכחנה ברורה בין תוכן לבין תכולה. ויש גם התלכטות רכה במינוח של שני אלו בספרות המדעית. יש מציינים אותם בשני המונחים הנאים (Schorer) Surface and Symbol ויש משתמשים במונחים הנאים: (West) Factual and Symbolical Level, יש מוותרים על המינוח ומסתפקים בהשוואת העלילה לגרגיר זרע, וכשם שבו גנוזים כוחות צמיחה — כך גנוזים בעלילה המכעים של התכולה (O'Faolin). ויש אומרים: „תכולה מתגלה בכל רחבותה של היצירה הפיוטית והיא שרויה בסביבת הסיבות של מעשה היצירה, כדחפו שלו וכצורת הפנימית האיריאות; התכולה היא האחדות החיה של האיריאה, מבע רצונו האחרון של כוח היצירה, דמות ויצירה של הפיוט גופו (Hefe). ויש מתארים את התוכן (Inhalt) כחומר בחיצוניותו, שעדיין לא הניע לירי שילוב ביצירה, והתכולה (Gehalt) היא העומק של תחושת החיים המתגלית ביצירה; האיריאה של התכולה שהובעה בנוסחה (Seidler). אך למרות המונחים השונים והלשונות השונות יש לכולם צד שווה — הלא הואי שלא החומר, שנתפס כחופעתה הכלתי אמצעית של המציאות, קובע, אלא עיצובו, שהרי התכולה בכל המובנים חיה וגנוזה בסטרוקטורה של היצירה, ב„איד“, ולא ב„מה“ שלה. הכחנה זו משמעותה, כמובן, החשבתה של האמנות ביצירה וזולו בחומריותו, כניסוחו של שופנהאואר: „גדולה זכותו של ספר הראוי למקרא, ככל שמועטת זכותו של המרו, ככל שירוע חומר זה ונדרוש יותר ברבים“.

בני אדם מניעים את העלילה או שהם קרבנותיה, והואיל ובני אדם אינם חיים בחלל הריק — הרי יש תחומים זמניים מקומיים-חברתיים, שבמסגרתם הם פועלים ונפעלים. בין יסודות אלה מפרידים בתהליך העיון והניתוח לשם שיבור האזון בלבד, אולם ביצירה מהווים הם שלמות אחת, שאין לקבוע בהם מוקדם ומאוחר, שכן רק ביחד, כמות שהם ברקמת היצירה, משווים הם את צורתה-דמותה ותכנה — היינו: תכולתה — כאחד.

בדלית ברירה, כאמור, לצורך העיון והניתוח אפשר להתכונן ביצירה כדלקמן: רקצה וזמנה של היצירה — תחומי עלילתה — סיפור המעשה או העלילה, הגיבורים-הדמויות-הטיפוסים-האופיים, האמנות והאידיאה. ברור, שההתבוננות בשלושת היסודות האחרונים בעיקר חורגת תמיד מתחומו של האחד, כביכול, ונכנסת לתחומו של האחר, שכן דמותו של הגיבור נקבעת על-ידי האמנות, והאידיאה שוב טוהיה בכל. אולם לשם עיון ודיון אין לעקוף את הפירוק לרגע, ויש לזכור ולשנן, שאין הפירוק ליסודות אדיקואטי ליצירה, שהרי אין תכולה ללא דמות-צורה, שכן התכולה היא המבצע בסטרקטורה הספציפית — במבנה האסתטי של היצירה עד כדי כך, שאפשר גם להפוך משפט אחרון זה ולומר: לצורה הספרותית יש מיטבע של מבע.

מכתב אל המערכת

פזת ביריד, בירור האפשרויות להפצת ספרים מחוץ לתחומי ארץ-מוצאם ורכישת זכויות לתרגום-ספרים מלשונות המקור.

(ג) בשנים לב להתעניינות שגילו בשנים האחרונות כמה מ"לים לועזיים בתרגומים של ספרי מוסד ביאליק, ולענין הלאומי והתרבותי שבההדרת הספר העברי ללשונות זרות, החליט מוסד ביאליק, באישורו של יו"ר ההנהלה הציר גית, להציג כמה מספריו בתערוכה הבינלאומית הזאת ולהופיע במפגש מרכז-עולמי זה של מ"לים, כדי לקדם ענין התרגומים של ספרי מוסד ביאליק ללועזית.

(ד) מוסד ביאליק נהג במקרה זה בהתאם לכמה תקדימים של השתתפות משלחות ונציגויות ישראליות בוועידות בינלאומיות שנתקיימו בגרמניה.

הנהלת מוסד ביאליק

מוסד ביאליק של ההנהלה הציונית נתן דעתו על תגובות שנתפרסמו בעתונות בענין השתתפותו של המוסד ביריד-הספרים הבינלאומי שנתקיים באוקטובר ש"ז בפראנקפורט. בלי להיזקק לבעיה הכללית של יחסי מדינת ישראל והעם היהודי עם גרמניה, מבקש מוסד ביאליק בזה להעמיד את הדברים על דיוקם:

(א) יריד-הספר האמור לא היה יריד גרמני, אלא יריד-ספרים בינלאומי, והשתתפו בו כאלפיים מו"לים מ-32 ארצות, מן המזרח (כולל ברית-המועצות) והמערב כאחד. ספרי כל הארצות האלו הוצגו בתערוכה הבינלאומית של יריד זה, שהיא תערוכת-הספרים הגדולה שבעולם.

(ב) היריד שימש מפגש של מו"לים ומנהלי בתי-הוצאה של ספרים מכל חלקי תבל בכל תחומי הספרות. ממטרותיו העיקריות של היריד היו איפוא התוודעותם של המו"לים לתוצרת הספר ולהתפתחות מלאכת הספר של הארצות המשתת-